

Plumeria rubra

Strom z města Oaxaca, Mexiko. Plumerie si mě zavolala na dálku. Jednoduše si mě přitáhla k sobě.

Panglos pravil: „Mistře, přišli jsme vás poprosit, abyste nám řekl, proč byl vlastně stvořen tak zvláštní tvor, jako je člověk?“

„Do čeho se to pleteš,“ řekl derviš. „Co je ti do toho?“

„Ale ctihodný otče,“ řekl Candide, „na světě je strašně mnoho zla.“

„Co na tom,“ řekl derviš. „Stará se Jeho Výsost, když pošle loď do Egypta, zda myším na lodi se vede dobře nebo zle?“

„Tak co máme dělat?“ řekl Panglos.

„Mlčet,“ řekl derviš.

VOLTAIRE, CANDIDE

Bílý ubrus neboli snídaně na zahrádce

Svatý Augustin vzpomíná, že k filozofii jej přivedla četba Ciceroнова spisu *Hortensius*, ale Písmo si zpočátku ošklivil, protože mu přišlo příliš jednoduché. Teprve později pochopil, že jsou věci a texty, které „rostou s maličkými“. Jednoduchý text či takové záležitosti, jako je snídaně na zahradě, působí zpočátku docela jednoduše, ale jak jim člověk přichází na chuť, rozvíjejí se a vnitřně košatí jako čajový obřad.

Teprve časem pochopíme, že jedny z nejkrásnějších chvil celého dne a možná i života se týkaly snídaně na zahradě či večerního posezení u vína někde pod stromy. Pokud nejste beduín z nedozírných pouští, je velice obtížné prožívat spokojené štěstí bez rostlin. Augustin tyto záležitosti nazývá malými dobry. Bez nich by byl přístup k velkým dobrům mnohem složitější. Pozoruji obraz Claude Moneta *Snídaně* (1873) a vidím lavičku ve stínu, bílý ubrus, jednoduché jídlo, kousky chleba a skleněnou konvičku možná na čaj, anebo na červené víno. Tak vypadá plná snídaně bohatého člověka. Jídlo a okolí se dá sladit tak, aby vytvářelo jeden celek.

Sedíte za stolem a zdánlivě se kolem vás nic neděje, tedy pokud si nezapomenete na větu belgického symbolisty Maurice Maeterlincka, který ve spisu *Intelligence květin* (1907) říká, že ve výzkumu hmyzu rostliny pokročily dále než lidé.

Za mramorovým stolem – zahrada jako prostor tvořivosti

Ráno je zatím chladné, ale přes den bude horko. Slunce proráží mlžný ranní opar. Páry pomalu a nitkovitě stoupají vzhůru a dolů klesají jemné sluneční paprsky. Je to ta chvíle, kdy člověk na vlastní oči vidí v pohybu par nahoru a pohybu slunce dolů výměnu mezi nebem a zemí. Postávám za mramorovým stolem v parku v Lysicích, kde působila nejslavnější rakouská spisovatelka 19. století Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916). Na panstvích v Lysicích a Zdislavicích psala své zámecké a venkovské příběhy (*Dorf- und Schlossgeschichten*, 1883). Ještě před ní na lysickém zámku pobýval nejvýznamnější slovinský básník France Prešeren (1800–1849). Při své cestě na jih za ním do Lublaně zašel i Karel Hynek Mácha.

Míval jsem rád, dnes již myslím zaniklý, dřevěný stůl u malého domku na Hluboké u Příbrami. Sedával za ním Antonín Dvořák a po ranní vycházce do polí směrem k TřebSKU poslouchal ptáky a komponoval. Mladý Josef Suk do stolu kapesním nožem vyryl svůj monogram. O mramorovém stole na pražské Bertramce se vypráví, jak za ním sedával Wolfgang Amadeus Mozart a dopsával poslední árie své opery. A podobných příkladů nalezneme zejména v německé literatuře a umění celou řadu.

Gregor Johann Mendel (1822–1884) jak známo objevil genetiku. Pocházel z malého statku a k lásce k ovocnářství jej vedl otec i děd. Byl to vrstevník Charlese Darwina, jehož spisy si nechával poslat a stále měl pocit, že v Darwinově evolučním modelu něco schází – byla to dědičnost. Úrodná a všemu živému nakloněná Morava se v té době stala šlechtitelskou velmocí, takže přirozený intimní vztah k rostlinám, který si Mendel přinesl z domova, se propojil s dobovou šlechtitelskou mánií.

Mendel studoval přírodní vědy, ale skutečně nadaný byl v matematice a statistice. Pro svoji vážnou pevnou povahu se stal opatem augustiniánského kláštera na Starém Brně, kde často zacházel do klášterní zahrady. Na poměrně malém pozemku nějakých 7 × 35 metrů začal studovat barvy květů hrachu. Celkem vysázel a zdokumentoval 27 tisíc sazenic, které jej vedly k formulování prvních genetických zákonitostí. Později však podlehl beznaději, protože pokusy s křížením dělal s variabilními jestřábníky, které se na genetické pokusy nehodí.

↑ V dobách, kdy svět věřil na širší výběr malých životních radostí, patřila mezi malá dobrodiní snídaně v zahradě na bílém ubrusu, anebo na bílém mramoru, celkem na tom nesešlo. Kinského zahrada pod Petřínem v Praze.

Sedím v zahradě, která se svojí jednoduchostí podobá té, v jaké komponoval Antonín Dvořák. Vzpomínám na nemocného Karla Čapka tentokrát za dřevěným zahradním stolem ve Strži u Dobříše, na vážného přemýšlivého Mendela, citlivou Marii von Ebner-Eschenbach i na Rilkeho v parku ve Vrchatových Janovicích a svatého Františka v lese na La Verna. Mám z toho pocit, že mysl těchto lidí se chvěla podobně jako stromy, rostliny a ptáci.

Co je na těchto místech tvůrčího? Pohled na stromy a do zeleně zklidňuje, ale neuspává. Myslím, že to je tím, že stromy se vždy velice jemně pohybují. Působí podobně jako vzdálená fontána – na jednu stranu uklidňují, ale pohybem a zvukem také neustále stimulují mysl. V místnosti vlastně neexistuje čas, protože je stále stejná. Pohyb zároveň znamená život. V zahradě se neustále děje něco, co oko zaujme, ale mysl nerozptýlí. Přeletí pták, usedne

motýl, prohne se větev, snáší se bělavé chmýří. Pohyby listů proměňují tisíce drobných hranic světla a stínu. Soustřeďuji se na skoro neviditelný pohyb větví jabloně ve zdánlivě úplně klidném sadu. Působí jako neustálé jiskření, jako chvějivý pohyb či přelévající se světélka uvnitř hlubokomořské medúzy. Připomíná to světelné obrazy Marka Tobeye či zvědavá zakončení kořínků hledajících v puklinách skal draslík.

Na zahradě si jsme vědomi malého i velkého času. Ten velký se týká dozrávání ovoce, prvního sněhu i období rozkvétání. Mluví jím roční období i stromy, které stárnou podobně jako člověk. Jasně zde vnímáme starou renesanční a barokní zásadu, že člověk může být šťastný jenom ve šťastném prostředí a že i když jsme smutní, tak dobrá zahrada nám smutek zmírní. Je to možná i tím, že neustále vyžaduje naši péči. Potřebuje, abychom jí něco dali a pak to ve chvílích, kdy ona sama chce, vrací. Jeden z hrozných trestů, který mohl dopadnout na nepřátelskou vesnici, bylo vykáčení ovocných stromů.

Černé zrcadlo: zahrada a vzpomínky

Když Jan Breughel maloval alegorické obrazy zvané *Marnost* neboli *Vanitas* (Kunsthistorische Museum, Vídeň), soustředil se na květiny, protože jsou krásné a přesto rychle vadnou. Zahrada je téměř synonymem rozvíjení a života, ale zároveň je zde neustále přítomen prvek smrti. Rostliny uvadají, květy po několika dnech opadají, neustále je nutné zbavovat se plevele, zastříhovat stromy a sázet nové rostliny na místo starých. Vlastně málokde jsme tak konfrontováni se smrtí jako na zahradě. Jenže smrt stromu či květinového záhonu příliš nevadí, pokud tím zahrada zkrásní. Skutečnou tragédií by byl zánik zahrady, ale ne smrt individuální rostliny. Takhle nějak si představuji bitvu o Stalingrad nebo sebevražednou obranu Japonců na Okinawě.

V zámeckém parku v Náměšti nad Oslavou se vypráví, že tudy procházeli návštěvníci a v ruce drželi černé zrcadlo, kterým se dívali za sebe. Ono to ani jinak nejde, zrcadlo se nikdy nedívá dopředu. Kráčeli v přítomnosti, před sebou viděli jasnou cestu alejí do budoucnosti a v černém zrcadle se objevovala barevně upravená minulost. Černé zrcadlo má velký imaginární náboj,

protože v jeho matoucí optice můžeme uvidět vzpomínky i představy a někteří lidé i stíny přicházející smrti.

Snad prvním evropským černým, či jak se říkalo „kouřícím“ zrcadlem, byl indiánský kultovní předmět z mexického černého obsidiánu, ve kterém John Dee (1527–1608) rozeznával anděly i demony. Čínská zrcadla z bronzu s vysokým obsahem cínu (až 25 %) získávala svoji černou patinu po speciální úpravě, kterou se dnes už nepodařilo napodobit. Černá zrcadla jsou nazývána podle francouzského malíře Claude Lorraina „Claudova skla“, protože mu umožňovala odstupňovat tóny a pracovat s hnědou, asfaltově černou a žlutohnědou barvou jiným způsobem. Na okrajích jsou černá zrcadla jemně prohnutá jako obrácené hodinové sklíčko, takže podle toho, jak je držíme a natáčíme, deformují běžnou perspektivu. Teprve, když jsem se seznámil s černým zrcadlem, uvědomil jsem si, že již léta žiji s takto namalovaným obrazem jednoho z mnoha pozapomenutých mistrů mnichovské školy z poslední třetiny 19. století. Výsledek je soumravný a snový, jako by byl současně zachycen den i noc, krajina i její symbolický význam.

Jak uvádí Arnaud Maillet, autor monografie o černém zrcadle, tento předmět se v muzeích téměř nezachoval, i když byl v 18.–19. století poměrně častý. Zdá se, že záhy získal špatnou pověst zaklínačského předmětu. Černé zrcadlo se do zahrady ani nehodí, protože příliš zesiluje motiv smrti či něčeho strašidelného, ale přesto mívají ty nejpoutavější staré zahrady nějaký tmavý kout podobný chodbě do temně mlžných světů.

Vesele vyskoč, aneb dům je muž a zahrada je žena

Jeden člověk mi řekl: „Jsem zahradník, nemám žádnou myšlenku, poslouchám místa a rostliny“. Le Carré kdesi napsal, že „letní dům byl muzeem zlatých dětství“ (The summer house was a museum of golden childhoods). Etymologie anglického slova domov – „home“ je založena na starém základu „ham“, který znamená dům i se zahradou a polnostmi. Uvědomil jsem si, že domov je to obojí pohromadě, protože dům je muž a zahrada je žena.

Středoevropská venkovská stavení bývala zdobena názornými výšivkami na bílém lněném plátně. Výšivka byla lemována ornamentem složeným většinou ze stylizovaných květin. Vlastní

obraz tvořily postavy lidí či letící andělíčky, kteří slibovali bezpečný spánek, anebo vedli lidi k nějakým dobrým vlastnostem a postojům. Na mé oblíbené výšivce nad postelí stálo: „Vesele vyskoč!“, aby, až se člověk probere, hned měl chuť do života. Nápis byl v maďarštině, které nerozumím, a proto působil téměř magicky. Nicméně člověk se ráno rozhlédl kolem sebe a hned měl pocit, že je obklopen veselými věcmi.

Vlastně nevím, z jakého rozmaru jsme do svého života vpustili všechnu tu pochmurnost temných žánrů a začali mít rádi násilné věci a patologické hrdiny. Jsem si však skoro jist, že ke kvalitnímu životu budou stále víc patřit hravé, jemné a barevné věci bez postranních myšlenek a skrytých úmyslů jako třeba kytice polních květin, litografie Alexandra Caldera či plakát Henriho Mattise, lidová výšivka, orientální koberec anebo barevný kámen.

Podoba budoucnosti a potravinová soběstačnost

Co se týče budoucnosti, musíme počítat s tím, že:

- bude víc lidí a méně zaměstnání
- klimatické změny a oscilace se budou objevovat čím dál častěji
- vzniká nová kultura spotřeby, kdy lidi psychologicky potřebují méně věcí i služeb, anebo na ně nemají, protože mediánové mzdy u většiny západní populace setrvale klesají
- všechno je ve stále větším pohybu, a to se týká cen, utečenců, vody i nálad a pocitů existenčního ohrožení
- kvalitní, a nejspíš i všechny potraviny, budou stále dražší; ale ty kvalitní zdražují už teď neúměrně vysoko
- jak říkal Martin Heidegger, jenom nějaký Bůh nás může zachránit

Možná jsem příliš velkou pozornost věnoval Herodotovými *Dějínám*, Thukydidově *Historii peloponéské války*, vizím cyklického vývoje společnosti od Giambattisty Vica a podobným knihám. Niccolò Machiavelli říká v úvodu do páté knihy *Florentských letopisů*, že ve svém koloběhu přecházejí státy nejčastěji od pořádku k nepořádku, aby se pak zase povznesly. Už samotná příroda způsobuje, že věci neustrnou ve svém klidu. Z boje se rodí mír, z míru

↑ Beduínská zahrádka v súdánském pohoří Sabaloka má plochu jen několik čtverečních metrů. Je obehnána plotem kvůli dobytku. V barelu je voda na zavlažování přivezená od Nilu. Takto mohly vypadat zahrádky již v mezolitu před deseti tisíci roky.

zahálčivost, ze zahálčivosti nepořádek a z nepořádku rozklad. Tímto způsobem se země dostávají do zkázy. Když se tak stane a lidé nešťěstlím opět zmoudří, vracejí se opět k pořádku, pokud je ovšem nějaká mimořádná síla nevyhubí, dodává Machiavelli.

Myslím si, že proměny počasí povedou k drahotě a nedostatek potravin povede ke zmatkům bez konce. Dějiny Florencie po jedno století nejbohatšího a nejmocnějšího ze všech evropských měst

ukazují, že v chaotických a válečných obdobích je bohatství na překážku, protože je z něj možné financovat další konflikty. V záblesku jakéhosi vědomí a sumy veškeré historické četby jsem měl pocit, že než se v Evropě ustanoví nová rovnováha mezi člověkem a přírodou a mezi lidmi navzájem, tak uplyne několik desetiletí. To je totiž nejkratší lhůta na změnu povahy společnosti. A teprve potom mám tušení nového, klidnějšího a spokojeného světa.

Potravinová soběstačnost a městské zahrádky jsou dnes probírány v desítkách publikací, ale každý, kdo to bez dřívější průpravy zkusil, zjistil, že pěstování plodin je pracná a nejistá záležitost. Trvá to nejméně tři roky, než si člověk osvojí základní dovednosti. Na začátek je dobré definovat, co rozumíme potravinovou soběstačností. Poměrně snadno se dá dosáhnout u rajčat, cibule a okurek, ale velmi obtížně u všech plodin. Pokud se vydáte touto cestou, stanovte si realistické cíle, protože být soběstačný z 20 % je po několikaletém tréninku poměrně snadné, ale každých 10 % navíc je boj s leností a přírodou. I maximalisté uvažují o dejme tomu 60–70% soběstačnosti s tím, že v případě krize budou potravinami víc šetřit. Existuje mnoho druhů a mnoho stupňů soběstačnosti.

Základem soběstačnosti jsou sytící potraviny a zde není mnoho voleb. Obilí i většina luštěnin, se vyplatí pěstovat ve velkém a kupovat u místního zemědělce. Pokud člověk potřebuje nejméně 2 000 kcal na den, tak například sklizeň brambor dává kolem 2 kg na m², což odpovídá asi 1 400 kcal, takže pro denní spotřebu potřebujeme, pokud se ovšem urodí, kolem 2 m² a pro roční spotřebu minimálně 700 m², ale spíš mnohem víc. Na metru čtverečním se dá rovněž vypěstovat 0,7 kg kukuřice (2 100 kcal), necelého půl kilogramu pšenice (1 500 kcal), 0,25 kg žita (1 200 kcal), ale až 1,5 kg hrachu či fazolí, což odpovídá 4 000 kcal. Už z tohoto přehledu je zřejmé, proč středověká i pravěká kuchyně upřednostňovala pšenici a hrách či čočku. Ta se však u nás téměř přestala pěstovat. Čočkové pole jsem neviděl čtvrt století a i pěstování lnu u nás skončilo po jednom tisíciletí před pár lety. Tuto veganskou stravu je pro většinu lidí nutné doplňovat vajíčky, anebo masem či dřív nejčastěji slaninou.

Nových způsobů zahradničení je nepřeberné množství. Lákavé na nich je, že téměř nikdy nepotkáte nihilistického, depresivního či sebevražedného zahradníka, který ujíždí na drogách a alkoholu.

Pokud podrobíte knihy např. o permakultuře či lesních zahradách ve smyslu jedlého lesa Roberta Harta textové kritice, naleznete konsistentní, kreativní svět.

Objevíme přitom něco, co nelze podceňovat, protože už od Hesioda víme, že zemědělství a zahrádkaření vytváří základ kultury. Co když to je tak, že kultura budoucnosti jako již tehdy za Řeků nevzniká mezi umělci, ale zahradníky? Jaké kulturní rysy má nová současná zahrádka? Jedná se o eklektickou syntézu různých slohů. Zdánlivě působí staromilsky a obnovuje staré zvyklosti. Dělá to však z pragmatických důvodů, protože se osvědčily. Ve skutečnosti ráda přijímá inspirace ze vzdálených zemí a propaguje třeba pěstování chutného kořene jakonu (*Polymnia sonchifolia*), topinamburů či vysoce ceněného světelného kořenu (Lichtwurz) čili podle speciálních pravidel navržených Rudolfem Steinerem pěstovaná *Dioscorea batata*). Současná zahrádka je ve skutečnosti globalizovaná, ale přitom silně výběrová. Právě pravidla tohoto výběru vytvářejí novou kulturu, která – jak se hesiodovsky domnívám – začíná formovat i nezahrádkářskou komunitu.

Pokusme se na zahrádce nového typu nalézt zásady, které mohou ovlivnit budoucí svět stejně intenzivně, i když méně viditelně, jako nové technologie:

- Úsporné využívání energie, nic se nevyhazuje. Energie se skladuje v podobě kompostu. Využívá se principu slunečních pastí.
- Mnohost postupů a plodin, které se navzájem pozitivně ovlivňují. Patří sem třeba pěstování „tří sester“ – kukuřice, po které se pnou fazole a dole rostou dýně. V Čechách se dříve používala kombinace „dvou sester“ – obilí a čočky.
- Synergie plodiny a prostředí, klimatické zónování zahrady podle pásem, úprava vodního hospodářství (vyvýšené záhony, zasakovací rýhy, sběr vody).
- Otevřenost vůči domorodým kulturám různých světadílů, která je někdy popisována jako návrat domorodé mysli (the return of native mind).
- Pragmaticčnost je systémově doprovázena nějakou iracionalitou, zatvrzelostí či pověrou. Jsou chvíle, kdy se dosud milý zahradník stává neústupným hádavcem. Musí mít totiž víru, že věc dělá dobře. Nese svoji kůži na trh a při sklizni se to pozná.

- Zahrádkáři aktivně spolupracují, zdarma si mezi sebou vyměňují informace i semena a neustále experimentují. Jsou tradicionalisté a novátoři zároveň.
- Základem je práce, naděje a radost. Zahrádkáři sice stále pracují, ale také mají skoro neustále radost, protože vždy něco vyklíčí, naleznou novou chuť, objeví novou barvu květiny či způsob, jak z topinamburů připravit bramboráky.

Zkusme tyto principy aplikovat třeba na současnou hudbu s klasickým melodickým základem, etnickými prvky, radostí a uvědoměním si sociálního prostředí – tedy vědět a respektovat, pro koho skládám, přidat trochu tajemství ze vzdálených časů a zemí – a zjistíme, že kulturní základ obojího, dnešní muziky i zahrádky, je prakticky stejný. Jak by asi vypadala světová ekonomika se svými pevně zabudovanými autodestruktivními mechanismy, kdyby se řídila podobnými zásadami jako zahrádka? Ale třeba se to jednou po dalších dvou či třech ekonomických krizích skutečně stane.

Dvě nejkrásnější věci na světě

Vím, že budu obviněn z neúplnosti tohoto výčtu, ale evropský lidový ornament nás učí, že dvě nejkrásnější věci na světě jsou květiny a ptáci. Nechce se mi už nic psát, nemá se říkat vše a chvíli před koncem vyprávění se má odložit pero. Nedořečené věci jsou mocnější, protože ponechávají prostor.

Už jsem nechtěl moc cestovat a spíš se stáhnout do své písčové poustevny plné knih, stromů a ptáků. Jenže každou správně zvolenou cestou se člověk něco nového naučí. Není to tak dlouho, co jsem stál v centrálních Apeninách pod skalou La Verna. Její obrys je vidět na Michelangelově sixtinské fresce Adama, který se prstem dotýká Boha. Před osmi staletími tudy kráčel svatý František. Ptáci se slétli na velký dub a zdravili jej.

František pak na vysoké skále a v puklinové jeskyni La Verny založil poustevnu a prožil zde četné zázraky včetně své stigmatizace. Je to jeho nejosobnější místo. Ještě za svého života vydal nařízení, že mniši nesmějí kácet stromy, ale mohou odsekávat větve. Od té doby se mniši z La Verna starají o les. Stromy se

za tu dobu rozhovořily a dnes s lidmi komunikují mnohem lépe než běžný český dub, ale ne tak líbezně jako stará jablona v Beskydech.

Každý se pustil do toho, nač stačil, a malá zemička začala hodně vynášet. Pravda, Kunhuta byla velmi ošklivá, ale naučila se znamenitě dělat cukrovinky. Paquetta vyšívala, stařena se starala o prádlo. Všichni kromě bratra Bonifáce uměli nějakou užitečnou práci. Leč i bratr Bonifác se za čas stal truhlářem a dokonce pořádným člověkem.

A Panglos říkal Candidovi: „Tento nejlepší ze všech možných světů tvoří události, jež spolu navzájem souvisí, neboť venkoncem vzato, kdyby vás nebyli vyhodili z jednoho překrásného zámku a nenakopali vás do zadku, protože jste miloval Kunhutu, kdyby vás nebyla dostala do drápů inkvizice, kdybyste neprošel pěšky celou Ameriku, kdybyste byl nenapíchl barona mečem, kdybyste nepřišel o všechny ovce z Eldoráda, nepochutnával byste si zde na citrónech a pistáciích naložených v cukru.“

„To jste řekl velmi dobře,“ odpovídal Candide, „nicméně musíme obdělávat svou zahradu.“

...a tím končí kniha *Candide* sepsaná panem Voltairem v roce 1759. Hned nato byla zakázána v Paříži, spálena v Ženevě a dána na index v Římě. Nicméně Candide svoji zahradu obdělávat nepřestal.